

Закатнов Д. О., канд. пед. наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

(аналітичний огляд)

Здійснення молодою людиною успішного вибору майбутньої професії передбачає психолого-педагогічну підтримку цього процесу. Йдеться про створення певного організаційно-педагогічного середовища, яке сприятиме формуванню в учнівській молоді готовності до вибору професії, побудови освітньо-професійної траєкторії та здобуття обраної професії. На основі аналізу досліджень з проблем підготовки молоді до вибору майбутньої професії (В. Лозовецька, О. Мельник, Є. Павлютенков, М. Піддячий, Н. Побірченко, В. Синявський, М. Тименко, Б. Федоришин та ін.) зроблено висновок, що системоутворюючим елементом такого середовища є професійна орієнтація. Рада експертів ЮНЕСКО в 1970 р. визначила професійну орієнтацію як допомогу, що надається особі у використанні своїх персональних особливостей, дає можливість людині розвивати їх так, щоб вона була у змозі вибирати для себе сфери навчання і трудової діяльності в процесі швидкоплинних змін умов її життя, і, з одного боку, бути корисною суспільству, а з іншого – досягти особистих проривів [36]. У 1975 р. Міжнародною організацією праці (МОП) ухвалено Конвенцію про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів [9] та Рекомендації про професійну орієнтацію і професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів [32]. У Рекомендаціях зазначалося, що кожний член Міжнародної організації праці поступово розширює свої системи професійної орієнтації і системи професійної інформації щодо зайнятості з метою забезпечення того, щоб всебічна інформація та якомога ширша орієнтація були доступні дітям, молодим людям і дорослим з урахуванням відповідних програм для осіб з фізичними й розумовими вадами. Такі інформація та орієнтація охоплюють вибір професії, професійну підготовку і пов'язані з нею можливості освіти, становище й перспективи у галузі зайнятості, перспективи просування по роботі, умови праці, а також інші аспекти трудового життя в різних галузях економічної, соціальної і культурної діяльності [там саме, с. 413–414].

За понад сто років існування професійної орієнтації погляди щодо її ролі й місця у процесі підготовки молодої людини до усвідомленого вибору майбутньої професії зазнали певних змін. Відповідно змінювалися підходи до її визначення та структури. Принагідно зазначимо, що у першій половині минулого століття

професійна орієнтація та її складники розглядалися як відносно автономні явища. Так, наприклад, у Педагогічній енциклопедії, опублікованій у 1968 р., професійна орієнтація визначалася як повідомлення молоді знань про різні професії, їх особливості, виховання стійких і глибоких інтересів до певних професій або групи професій з урахуванням особистих схильностей учнів [26, с. 543], а професійна консультація трактувалася як поради та вказівки з вибору професії, які надають особі, що консультиється, спеціалісти-консультанти [там саме, с. 544].

У радянський період підходи до визначення суті професійної орієнтації визначалися переважно ідеологічними установками, відповідно до яких вона розглядалася як система певних заходів, спрямованих на підготовку молодої людини до вибору певної, як правило, наперед заданої професії або групи професій. До середини 70-х років ХХ століття панували визначення професійної орієнтації як системи державних заходів, спрямованих на формування в учнівської молоді готовності до вибору професій на основі потреб суспільства із урахуванням інтересів і схильностей учня. При цьому головний акцент робився на державному управлінні процесом підготовки учня до вибору професії, спрямованості такого управління на певне коло професій і на певні галузі виробництва, формуванні в учнів готовності до вибору заданих професій тощо. У 80-х рр. минулого століття професійну орієнтацію деякі дослідники почали розглядати як засіб підготовки особистості до професійного самовизначення, але при цьому потреби суспільства превалювали над потребами особистості. З 90-х років підходи до визначення професійної орієнтації почали помітно змінюватися й пріоритетно обійняли потреби особистості.

З початку 90-х років в Україні визначення сутності професійної орієнтації здійснювалося переважно в контексті проблеми професійного самовизначення особистості. З набуттям Україною незалежності було ухвалено дві концепції державної системи професійної орієнтації населення (1994 та 2008 рр.) і Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається (1995 р.). У Концепції 1994 р. професійна орієнтація визначається як науково обґрунтована система форм, методів та засобів впливу на особу з метою оптимізації її професійного самовизначення на основі врахування особистісних характеристик кожного індивідуума та потреб ринку праці. Вона спрямована на досягнення збалансованості між професійними інтересами і можливостями людини та потребами суспільства в конкретних видах професійної діяльності [10]. У Положенні про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, професійна орієнтація визначається як « ... комплексна науково обґрунтована система форм, методів і засобів, спрямованих на забезпечення допомоги особистості в активному свідомому професійному самовизначенні та трудовому становленні. Основою професійного самовизначення особи є самопізнання й об'єктивна самооцінка індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для набуття конкретних професій, та

кон'юнктурою ринку праці» [28]. У Концепції профорієнтації учнівської молоді (Є. Павлютенков, Б. Федоришин, В. Зінченко, М. Тименко, М. Янцур) вона визначається як система заходів, спрямованих на забезпечення допомоги особистості в активному свідомому професійному самовизначенні та трудовому становленні з урахуванням своїх можливостей та індивідуальних особливостей і кон'юнктури ринку праці для повноцінної самореалізації в професійній діяльності [13, с. 5].

Згідно з Концепцією державної системи професійної орієнтації населення (2008 р.) професійна орієнтація є науково обґрунтованою системою взаємопов'язаних економічних, соціальних, медичних, психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на активізацію процесу професійного самовизначення та реалізації здатності до праці особи, виявлення її здібностей, інтересів, можливостей та інших чинників, що впливають на вибір професії або на зміну виду трудової діяльності [11]. Зазначимо, що українськими дослідниками основною метою профорієнтаційної роботи визначено забезпечення професійного самовизначення особистості. Аналогічних поглядів, започаткованих Б. Федоришином, дотримувалася й дотримується більшість вітчизняних дослідників (Г. Костюк, О. Мельник, Є. Павлютенков, М. Піддячий, В. Сидоренко, В. Синявський, М. Тименко, М. Янцур та ін.) цієї проблеми [14; 17; 27; 35 та ін.]. Вихідною позицією у розробці нових підходів до визначення сутності професійної орієнтації стало бачення особистості не як об'єкта, а як суб'єкта саморозвитку. За такого підходу особистість у професійній орієнтації виступає суб'єктом діяльності, мета якої полягає у підготовці людини до професійного самовизначення. Свідоме професійне самовизначення передбачає аналіз особистістю суб'єктивних та об'єктивних умов професійного самовизначення з наступним вільним, самостійним прийняттям рішення щодо конкретного вибору професії або напряму професійної освіти. Виходячи з таких позицій, Б. Федоришин визначив професійну орієнтацію як науково-практичну систему підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення [41].

Наприкінці XIX – початку XX ст. у відповідь на соціальне замовлення щодо підготовки особистості до трудової діяльності було створено певний теоретичний фундамент профорієнтаційної роботи. Здійснювалися й певні кроки з реалізації теоретичних напрацювань у практиці роботи навчальних закладів [18]. Розвиток професійної орієнтації учнівської молоді був загальмований Першою світовою та Громадянською війнами. У 1918 р. Україна стала суверенною державою й розпочала будівництво національної школи. За короткий термін вдалося розробити та почати створення системи шкільної освіти, значне місце в якій належало підготовці школярів до майбутньої трудової діяльності, що потребувало й їхньої підготовки до вибору майбутньої професії.

Період 20-х – початку 30-х рр. XX століття можна розглядати як першу хвилю здійснення підготовки молоді до вибору майбутньої професії засобами

професійної орієнтації. У розвиток теорії та практики профорієнтації молоді значний внесок зроблено українськими вченими [6]. Так, у публікаціях М. Венцової, І. Гука, Є. Краснопольського, І. Карпова, Т. Пайки, С. Рубінштейна, Г. Смишляєва, М. Третьякова та ін. [8; 25; 34; 37 та ін.] було висвітлено окремі проблеми, властиві професійній орієнтації в цей період, зокрема, схема опису професії, комплекс вимог до представників певних професій, схеми вивчення особливостей особистості учнів, професійних намірів молоді тощо [7, с. 65]. У структурі Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП) було створено відділ професійної освіти, який займався дослідженнями проблем психотехніки, складання професіограм, інтерпретації результатів досліджень особливостей особистості тощо. УНДІП видавав журнал «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології», в якому висвітлювалися результати досліджень з проблем професійної орієнтації [39, с. 75]. У 1923 р. в Харкові видано дві книжки Ф. Дунаєвського (Ф. Дунаєвський був засновником і першим директором Всеукраїнського інституту праці у Харкові), зокрема «Проблема профессионального подбора» [4] та «Профессиональный подбор и его социальный смысл: методология профессионального подбора» [5], які можна розглядати як перші вітчизняні праці з проблем професійної орієнтації.

Проте значні досягнення у теорії і практиці профорієнтаційної роботи були перекреслені в середині 30-х років. Після постанови ЦК ВКП (б) від 4 липня 1936 р. «Про педологічні перекирчування у системі Наркомосів» [19] вивчення проблем професійної орієнтації припиняється. Особливо інтенсивної критики зазнали методи дослідження та оцінювання психічного розвитку дітей, передусім анкети й тести. Проблеми тестології (тести успішності, тести психодіагностичні з метою профорієнтації та ін.) було віднесено до категорії буржуазних, ворожих та непритаманних радянській науці. Було фактично знищено доробок щодо методів психодіагностики, які використовувались і в профорієнтації, ліквідовано установи, що здійснювали професійний добір та профорієнтацію молоді [38].

Відновлення психолого-педагогічних досліджень з професійної орієнтації учнівської молоді, передусім школярів, відбулося наприкінці 50-х років минулого століття. У цей період розпочався другий етап розвитку професійної орієнтації в УРСР, який характеризувався поступовим та вибіркоким впровадженням профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю у зміст навчально-виховної загальноосвітніх та професійних навчальних закладів і який продовжувався до середини 80-х років.

У період з 60-х до першої половини 80-х років загальносоюзними та республіканськими органами управління було прийнято низку постанов, спрямованих на розвиток професійної орієнтації учнівської молоді. Так, у 1974 р. Радою Міністрів СРСР прийнято постанову «Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання і професійної орієнтації учнів», в якій було визначено, що одним з основних завдань міжшкільних

навчально-виробничих комбінатів (МНВК) є здійснення професійної орієнтації учнів з метою підготовки їх до свідомого вибору професії і що МНВК є центрами роботи з професійної орієнтації серед учнів і їхніх батьків у школах району (міста) [20].

Наступний етап розвитку професійної орієнтації був ініційований реформою загальноосвітньої та професійної школи, реалізація якої почалась у другій половині 80-х років минулого століття [22]. До навчальних планів загальноосвітніх шкіл було включено предмет «Основи виробництва. Вибір професії», який викладався для учнів 7–8 (8–9) класів [23; 24; 31], та розроблено належне методичне забезпечення для викладання цього курсу.

У 80-ті роки в Україні значно активізувалися психолого-педагогічні дослідження проблем професійної орієнтації школярів (В. Зінченко, Г. Левченко, Є. Павлютенков, В. Сидоренко, М. Тименко, Д. Тхоржевський, Б. Федоришин, М. Янцур та ін.). Можна констатувати, що наприкінці 80-х років в Україні склалися нормативні, методичні та кадрові передумови для створення державної системи професійної орієнтації населення, початковою ланкою якої виступала середня загальноосвітня школа.

Набуття Україною незалежності активізувало пошук нової парадигми загальної середньої освіти, яка б відповідала як вимогам щодо демократизації суспільства, так й орієнтації економіки країни на ринкові відносини. Як генеральний напрям розвитку загальної середньої освіти було визначено диференціацію навчання у школі на основі впровадження профільного навчання. Затверджена у 2003 р. Концепція профільного навчання в старшій школі одним із його завдань визначала забезпечення умов для життєвого і професійного самовизначення старшокласників, формування їх готовності до свідомого вибору та оволодіння майбутньою професією [12]. Наступна редакція Концепції профільного навчання у старшій школі (2009 р.) містила аналогічне завдання [30]. Як зазначалося вище, засобом забезпечення підготовки особистості до професійного самовизначення є професійна орієнтація. У прийнятій у 2013 р. Концепції профільного навчання до його основних завдань віднесено сприяння професійній орієнтації і самовизначенню старшокласників [29].

У 90-х рр. минулого століття прийнято низку нормативних документів, які регулювали здійснення профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю в Україні. У 1994 р. затверджено Концепцію державної системи професійної орієнтації населення [10] та розроблено Концепцію профорієнтації учнівської молоді [13]. На їх основі розроблено Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається [28], що, із незначними змінами й доповненнями, діє й досі. При цьому за чверть століття як соціально-економічна ситуація в країні, так і система освіти зазнали кардинальних змін, які не могли бути відображені у зазначених нормативних документах.

Принагідно зазначимо, що у незалежній Україні теоретичні та практичні

аспекти професійної орієнтації учнівської молоді та пов'язані з нею психолого-педагогічні проблеми (підготовка до вибору професії, формування готовності до вибору професії, підготовка до професійного самовизначення тощо) були об'єктом численних педагогічних досліджень українських учених. При цьому значну їх частину було виконано в наукових установах Національної академії педагогічних наук України (Г. Балл, І. Бех, Д. Закатнов, В. Лозовецька, В. Мадзігон, О. Мельник, М. Піддячий, Н. Побірченко, В. Рибалка, В. Синявський, М. Тименко, Б. Федоришин та інші дослідники), в її наукових установах було підготовлено низку дисертаційних робіт за відповідною тематикою.

У 2009 р. опубліковано підготовлений у Державній науково-педагогічній бібліотеці України ім. В. О. Сухомлинського науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Розвиток професійної орієнтації в Україні» [33]. Він складається з 11 розділів, що вміщують понад 1250 назв джерел з питань професійної орієнтації в Україні і зарубіжних країнах. У покажчику зібрано документи стосовно різних аспектів професійної орієнтації, опубліковані у 2004-2009 рр.

Перший розділ покажчика «Нормативно-правове забезпечення системи професійної орієнтації населення в Україні» охоплює законодавчі та нормативні документи України щодо професійної орієнтації в Україні. Наступний розділ «Теорія та історія професійної орієнтації дітей, молоді та дорослих» складається з двох підрозділів – «Джерела розвитку і перспективи розбудови державної системи професійної орієнтації в Україні» та «Сучасний стан проблеми професійної орієнтації дітей, молоді та дорослих в Україні». До нього увійшли публікації про витоки, умови та тенденції розвитку професійної орієнтації до проголошення незалежності України, документи, які характеризують професійну орієнтацію як систему соціально-економічних, психолого-педагогічних та методико-фізіологічних заходів, спрямованих на забезпечення активного, свідомого професійного самовизначення та трудового становлення особистості з урахуванням її потреб, індивідуальних можливостей і кон'юнктури ринку праці для повноцінної реалізації у професійній діяльності; розкривають технології здійснення професійної орієнтації; висвітлюють професійно-орієнтаційну діяльність державних центрів зайнятості населення, систему управління професійною орієнтацією в Україні тощо.

Третій розділ «Теоретико-методичні основи професійного самовизначення особистості» складається з підрозділів «Формування професійного самовизначення особистості як мета професійної орієнтації», «Професійне самовизначення особистості у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях» і «Планування та реалізація індивідуальної освітньої траєкторії і кар'єри професійного самозростання». Наведені у ньому документи розкривають теоретико-методологічне підґрунтя дослідження проблеми професійного самовизначення особистості, актуалізують проблему вивчення кар'єри як соціально-психологічного феномену.

Розділ «Науково-практичні засади професійної орієнтації дітей, молоді та дорослих в Україні» складається з підрозділів «Професійна інформація», «Професійна

консультація» та «Соціально-професійна адаптація». Розділ «Психолого-педагогічне забезпечення професійної орієнтації осіб різного віку і соціально-професійного статусу» містить підрозділи «Професіографія», «Професійно-прогностична діагностика» та «Інформаційно-комунікаційні технології у контексті профорієнтаційної роботи».

Низка розділів містить документи щодо особливостей здійснення профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю та осіб з особливими потребами. У розділі «Професійна орієнтація дітей та учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах, позашкільних закладах освіти та інших державних установах» підготовку учнівської молоді до професійного самовизначення розглянуто як комплекс заходів щодо створення сприятливих умов для процесу прийняття рішень школярами стосовно питань, пов'язаних з вибором ними сфери професійної діяльності, що обумовлює його структуру, яка містить п'ять підрозділів, а саме: «Зміст та психолого-педагогічні засоби професійної орієнтації учнів різного віку», «Програмно-методичне забезпечення професійної орієнтації у загальноосвітніх навчальних закладах», «Профорієнтаційні технології, тренінги та профорієнтаційні ігри», «Сценарії та конспекти», «Професійна орієнтація учнів у позашкільних закладах освіти та інших державних установах». До розділу «Професійна орієнтація учнів професійно-технічних навчальних закладів» увійшли матеріали про професійну орієнтацію учнів у відповідних закладах освіти. Він містить посилання на публікації, у яких розглянуто основні завдання, форми і методи профорієнтаційної роботи педагогічних колективів професійно-технічних навчальних закладів (за сучасною термінологією – закладів професійної (професійно-технічної) освіти), а також взаємодію цих навчальних закладів з іншими організаціями, які беруть участь в орієнтації молоді на вибір робітничих професій. Розділ «Професійна орієнтація студентської молоді у ВНЗ» містить документи щодо особливостей професійного самовизначення майбутніх фахівців під час професійної підготовки у вищому навчальному закладі та дослідження процесу формування професійної спрямованості студентів на всіх етапах навчання. У розділі «Специфіка професійної орієнтації осіб з особливими потребами» наведено матеріали стосовно професійної орієнтації та професійної реабілітації інвалідів, сиріт і дітей з неблагополучних сімей. Розділ «Професійна орієнтація зайнятого населення, тимчасово непрацюючих і безробітних» містить документи, які розкривають специфіку проведення профорієнтаційної роботи з дорослим незайнятим населенням, зокрема психолого-педагогічні аспекти професійної орієнтації, психологічної підтримки, професійної переорієнтації та навчання безробітних, профорієнтаційної роботи державних служб зайнятості із цією категорією населення. В окремому розділі «Професійна орієнтація у зарубіжних країнах: досвід і методика» схарактеризовано досвід професійної орієнтації дітей, молоді та дорослих у зарубіжних державах, який може бути використаний в Україні для визначення сучасних напрямів підготовки особистості до самостійного та свідомого вибору фаху незалежно від віку.

Як зазначалося вище, психолого-педагогічні аспекти професійної орієнтації

учнівської молоді розкрито у низці монографічних та дисертаційної досліджень, що здійснювалися у пострадянський період. Так, наприклад, монографія В. Лозовецької присвячена особливостям професійної орієнтації молоді в умовах сучасного ринку праці [16]. У монографічному дослідженні розкрито теоретико-методологічні та методичні засади професійної орієнтації учнівської молоді, висвітлено комплекс проблем щодо професійного самовизначення особистості в умовах ринкового середовища. У роботі обґрунтовано психолого-педагогічні засади професійного вибору особистості у мінливих умовах ринку праці. Авторкою розкрито принципи та методологічні підходи до надання відповідної психологічної допомоги молоді у її професійному становленні в сучасних умовах діяльності.

Принагідно зазначимо, що дисертацій, присвячених проблемам, пов'язаним з професійною орієнтацією учнівської молоді в Україні, захищено відносно небагато. Проте значна кількість дисертаційних досліджень присвячена проблемам, які безпосередньо з нею пов'язані. Це дослідження щодо формування готовності до вибору професії, підготовки до професійного самовизначення, розвитку кар'єрної компетентності тощо.

Серед дисертаційних досліджень, спрямованих на розв'язання психолого-педагогічних проблем професійної орієнтації учнівської молоді, певна частина присвячена розкриттю зарубіжного досвіду щодо профорієнтації та використанню сучасних ІТ-технологій у профорієнтаційній роботі.

Так, у дисертаційному дослідженні В. Осадчого [21] визначено педагогічні засади професійного консультування молоді засобами інформаційно-освітнього порталу в мережі інтернет (педагогічна концепція, принципи добору змісту, зміст, форми, методи та критерії ефективності). Основні положення педагогічної концепції професійного консультування молоді засобами інформаційно-освітнього порталу розкривають поняття освітнього порталу, професійного консультування молоді у мережі інтернет, інформаційно-освітнього порталу професійного консультування молоді, професійного консультування молоді засобами інтернет-порталу; мету, функції, стратегічні освітні та соціальні цілі, основні принципи професійного консультування молоді засобами мережі інтернет; очікувані результати реалізації професійного консультування молоді за допомогою інтернет-порталу; специфіку суб'єкт-суб'єктної взаємодії при здійсненні професійного консультування молоді засобами інформаційно-освітнього порталу в мережі інтернет. У дослідженні обґрунтовано принципи добору змісту (доцільності, можливості інформаційного нагромадження, науковості, доступності, структуризації, актуальності, наочності, ментальності) та зміст професійного консультування молоді засобами інтернет-порталу (комплекс профдіагностичних тестових методик, професіограми, словник професій та довідники навчальних закладів України, кадрових агенцій, центрів зайнятості), блок засобів інтерактивного спілкування для забезпечення консультацій кваліфікованих спеціалістів, інформацію щодо працевлаштування (база даних

резюме та вакансій, законодавчі акти) для батьків та працівників центрів зайнятості).

За результатами дослідження автор сформулював висновки щодо змісту та форм професійного консультування молоді засобами інтернет-порталу. Він зазначив, що доцільними формами професійного консультування молоді засобами мережі інтернет є: колективне обговорення проблемного питання за допомогою інтерактивних засобів спілкування; групові та індивідуальні онлайн консультації та бесіди; інструктаж по роботі з порталом (покроковий алгоритм); самоаналіз результатів тестування та отриманої інформації; розв'язування завдань на самоаналіз; онлайн ігри та тренінги; Web-конференції, семінари та диспути. У роботі висвітлено методи професійного консультування молоді засобами мережі інтернет, а саме: онлайн спостереження; аналіз документів; інтернет-анкетування; інтернет-тестування; бесіди-інтерв'ю через інтерактивні системи спілкування; складання профконсультантом індивідуальних характеристик особистості тощо.

Розроблено та обґрунтовано критерії ефективності професійного консультування молоді засобами мережі інтернет: кількісні (загальна кількість відвідувачів порталу; кількісний показник зовнішніх звертань за ключовими словами; кількість відвідувань за означений період; середній показник тривалості візитів; кількість зареєстрованих користувачів; загальна кількість одиниць наповнення) та якісні (показники зацікавленості; результативності роботи порталу; задоволеності; потрібності; симпатії), які дали можливість експериментально підтвердити ефективність розроблених педагогічних засад професійного консультування засобами інформаційно-освітнього порталу.

У дисертаційному дослідженні М. Кузів [15] проаналізовано педагогічні, психологічні, соціальні, економічні підходи до дослідження проблеми професійної орієнтації та соціально-економічні й історико-педагогічні умови розвитку професійної орієнтації в Україні та Німеччині; виявлено особливості професійної орієнтації учнівської молоді в Україні в умовах сучасного ринку праці; розкрито характерні ознаки професійної орієнтації учнівської молоді в Німеччині.

У роботі зокрема зазначено, що профорієнтація є складовою навчально-виховного процесу в школі, тому для поліпшення якості профорієнтаційної роботи потрібно запровадити посади спеціалістів-профорієнтаторів у штаті усіх загальноосвітніх шкіл та інших навчальних закладів; забезпечити кращу профорієнтаційну підготовку педагогічних працівників; реалізовувати міжпредметні зв'язки у профорієнтаційній роботі; в умовах профільного навчання готувати учнів до оволодіння інтегрованими професіями, ознайомлювати з можливостями перекваліфікації, професійного та кар'єрного зростання; запровадити у школах курси, які ознайомлювали б учнів зі світом професій («Основи виробництва», «Людина. Праця. Професія», «Професійна кар'єра» та ін.); активізувати роботу з батьками щодо вибору професії їхніми дітьми; надавати учням більше інформації про потреби суспільства в кадрах

тощо.

У дослідженні розкрито особливості професійної орієнтації учнівської молоді в Україні в умовах сучасного ринку праці, основними з яких є: у центрах зайнятості основну роботу спрямовано на допомогу молоді, яка має статус безробітного, розроблено інформаційні папки з описами професій; з метою співпраці із загальноосвітніми навчальними закладами центри зайнятості встановлюють у школах профорієнтаційні термінали, розробили профорієнтаційний щоденник для учнів 7–8 класів; у загальноосвітніх закладах професійну орієнтацію здійснюють вчителі трудового навчання, вчителі-предметники, класні керівники та психологи шкіл; немає активної співпраці шкіл із центрами зайнятості та підприємствами.

Виявлення особливості професійної орієнтації в Німеччині та Україні дало змогу сформулювати авторові низку рекомендацій щодо її удосконалення: вивчити та впровадити досвід профорієнтації зарубіжних країн, зокрема удосконалити законодавчу базу в аспекті профорієнтаційної роботи; узгодити роботу центрів зайнятості та загальноосвітніх навчальних закладів, закріпивши за кожною школою консультантів з профорієнтації; створити для учнів загальноосвітніх шкіл центри професійної орієнтації при центрах зайнятості; забезпечити співпрацю між школами, підприємствами та іншими працедавцями, залучивши до цієї справи професійно-технічні та вищі навчальні заклади, а також центри зайнятості; запровадити практику учнів загальноосвітніх навчальних закладів на підприємствах.

У дисертаційному дослідженні Н. Балацької [1] зазначається, що реформування системи професійної орієнтації у Великій Британії розпочалося у 70-х роках минулого століття. Це було обумовлено підвищенням вимог до професійних кадрів, що, зокрема, передбачає підготовку учнів до усвідомленого вибору майбутньої професії. Тому з 80-х років ХХ століття в Англії починають діяти кілька освітніх професійно орієнтованих програм, які набувають статусу загальнонаціональних. Їх основною метою є забезпечення зв'язків між школою та виробництвом, надання учням певної підготовки до вибору та оволодіння професією. Найбільш поширеними є програми «Технічні і професійно освітні ініціативи», «Схема підготовки молоді», «Договір», «Молодіжні кредити» тощо. Ці програми, крім того, що вони мають професійно орієнтований характер, також сприяють входженню й адаптації молоді в світ професійних, соціально-економічних та громадських відносин, що досягається завдяки різноманітності форм і методів, які застосовуються для проведення професійно орієнтованої роботи в школах Англії. За такого підходу професійно орієнтоване спрямування шкільної освіти є засобом соціалізації учнів англійських шкіл, основою їх входження у світ професійних відносин.

Професійна орієнтація в англійських школах масового типу є цілеспрямованою системою заходів, основний зміст яких полягає в тому, щоб

допомогти учневі пізнати і зрозуміти себе; інформувати його про ті професії, які існують на ринку праці і користуються попитом; показати практичне застосування предметів, які вивчаються в школі, у певних професійних діяльностях; продемонструвати взаємозв'язок між шкільними видами діяльності та світом професій; підвести учня до вибору тих предметів, які знадобляться в подальшій професійній діяльності; правильно організувати виробничу практику. У роботі розкрито форми професійно орієнтованої роботи, які застосовуються в англійських школах, а саме: пошук, аналіз й узагальнення професійно орієнтованої інформації; вивчення і характеризування професій; контроль знань; рекламування місця роботи; проходження виробничої практики; обговорення тематики з учителем з приводу вибору додаткових предметів для вивчення; демонстрування застосування навчальних предметів у практичній діяльності; демонстрування зв'язку між видами діяльності та професіями та інші. До основних методів професійно орієнтованої роботи автором віднесено: тестування (індивідуальне й групове); анкетування (або письмова бесіда); метод індивідуальної бесіди з учнем та його батьками; метод проведення класної бесіди з учнями; метод дискутування (парне й групове); метод проектів тощо.

У дослідженні також наголошується на подібності форм і методів профорієнтаційної роботи, які застосовуються як в українських, так і в англійських школах. На відміну від України, в Англії процес реформування професійно орієнтованого спрямування розпочався значно раніше і сьогодні вже досягнуто конкретних результатів. До того ж в Англії досить активною є підтримка держави, громадськості, приватних організацій у налагодженні професійно орієнтованої роботи в школах. На жаль, зазначає науковець, в Україні подібне трапляється нечасто. Тому нам необхідно вивчати, аналізувати і творчо використовувати все те позитивне, що є в системі професійно орієнтованого спрямування шкіл Англії.

Крім досліджень проблем, пов'язаних із змістом, формами та методами професійної орієнтації, проведено низку досліджень щодо виявлення її впливу на розвиток особистості. Так, у роботі Н. Гончарової [2] експериментально доведено, що проведення профорієнтаційної роботи не тільки залежить, а й впливає на розвиток психологічних особливостей учнів основної школи та рівень їх навчальних досягнень. З метою формування психологічних особливостей та підвищення рівня навчальних досягнень підлітків дослідницею розроблено та експериментально апробовано програму профорієнтаційного психолого-консультативного тренінгу. У тренінгу враховано етапи (узгодження, добір та прогнозування) розвитку майбутньої професійної діяльності; стадії побудови особистого професійного плану учнем; психограму підлітка; психодіагностичну та інформативну частини занять, що здійснюють проєкцію особистості на різні види діяльності. За результатами тренінгу уточнено професійні наміри учнів щодо типів професій. Зокрема, домінування не завжди адекватної орієнтації над престижними та романтичними професіями змінилося на більш реальні й виважені наміри щодо

вибору професії. Значно вищими стали такі форми реалізації дій, як наочно-спостережлива та мовленнєво-розумова. Зросли також показники вираженості інтересів, нахилів, намірів, здібностей учнів. Слід наголосити, що профорієнтаційний психолого-консультативний тренінг забезпечує позитивну динаміку психологічних особливостей учнів з низьким рівнем навчальних досягнень. Зокрема, після формувального експерименту зріс рівень навчальних досягнень учнів з окремих дисциплін, пов'язаних з професійними намірами учнів.

В Україні також було проведено низку досліджень, у яких вивчалися філософські та економічні аспекти професійної орієнтації. Так, дисертація Л. Дворніченко [3] присвячена дослідженню тенденцій самореалізації особистості у світі праці, які визначаються соціокультурними контекстами глобалізації, інформаційного суспільства, суспільства ризику та суспільства знань. Дослідниця зазначає, що професійна орієнтація за умов економічних і соціокультурних трансформацій постіндустріального зразка стає одним із чинників, що впливають на сталий розвиток суспільства і сприяють запобіганню соціальним патологіям та екзистенційним кризам, пов'язаним з безробіттям та його наслідками. Профілактика таких кризових станів передбачає активізацію профорієнтаційних освітніх практик, мобілізацію виховних, дидактичних і культурних ресурсів суспільства для реалізації права людини на працю і самореалізацію у професійній сфері.

Розширення функціонального діапазону професійної орієнтації визначає необхідність принципових змін в освітній парадигмі професійного навчання та виховання, а також потребує формування принципово нової системи профорієнтації: її основної мети, засобів та форм організації, можливостей прогнозування перспектив професійної біографії. Для досягнення багатоаспектності стратегій профорієнтації слід застосовувати можливості міждисциплінарних синтезів, які здійснюються на основі філософської рефлексії, що уможлиблює обґрунтування необхідності формування «культури профорієнтації» в освітньому просторі.

Проблемі організаційно-методичного забезпечення управління професійною орієнтацією присвячено дисертаційне дослідження Н. А. Тюхтенко [40]. Головною умовою підвищення ефективності профорієнтації авторка вважає адекватне управління нею на основі одночасної реалізації її основних підсистем (професійної інформації, професійної консультації, професійного відбору), оскільки вони становлять послідовний процес, і відсутність однієї ланки порушує дієвість усієї системи управління. Дослідниця зазначає, що структура управління професійною орієнтацією не відповідає Концепції державної системи професійної орієнтації населення та вимогам реального підприємницького середовища. З огляду на це наголошується на необхідності запровадження нової організаційної структури управління професійною орієнтацією, яка базується на відповідній нормативно-правовій базі і якісній статистично-аналітичній інформації щодо професійно-кваліфікаційного та посадового стану попиту і пропозиції у структурі

зайнятості. Розрахунки співвідношення цих показників є об'єктивною умовою оптимального управління професійною орієнтацією і підвищення ефективності кадрового менеджменту.

Таким чином, стислий аналіз досліджень, присвячених професійній орієнтації, свідчить про те, що українські вчені запропонували напрями розв'язання комплексу психолого-педагогічних, філософських, соціально-економічних аспектів цієї проблеми, при цьому значний внесок у науково-методичне забезпечення модернізації та реформування освіти в цьому напрямі зробили вчені Національної академії педагогічних наук України.

Список використаних джерел

1. **Балацька, Н. І.** Професійна орієнтація учнів у сучасних середніх школах Англії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Балацька Наталія Іванівна ; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. – Київ, 2004. – 23 с.
2. **Гончарова, Н. О.** Психологічні особливості старших підлітків з низьким рівнем навчальних досягнень в умовах профорієнтації : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Гончарова Наталія Олексіївна ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – Київ, 2007. – 22 с.
3. **Дворніченко, Л. Л.** Професійна орієнтація у суспільстві ризику: тенденції самореалізації особистості у світі праці : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / Дворніченко Лариса Леонідівна ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2011. – 19 с.
4. **Дунаевский, Ф. Р.** Проблема професійного підбору / Ф. Р. Дунаевский. – Харьков : Время, 1923. – 156 с.
5. **Дунаевский, Ф. Р.** Професійний підбор и его социальный смысл: методология професійного підбору / Ф. Р. Дунаевский. – Харьков : Время, 1923. – 141 с.
6. **Закатнов, Д.** Зміст і форми профорієнтаційної роботи зі школярами у 20–30-х рр. ХХ ст. / Дмитро Закатнов // Нова пед. думка. – 2004. – № 2. – С. 7–11.
7. **Закатнов, Д. О.** Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення : монографія / Д. О. Закатнов ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. – Київ : Пед. думка, 2012. – 160 с.
8. **Карпов, І.** Методологія й методика побудови профілю спеціаліста / Карпов І., Смишляев Г. // Робітнича освіта. – 1932. – № 2. – С. 12–27.
9. **Конвенція № 142** «О професійній орієнтації та професійній підготовці в області розвитку людських ресурсів (МОТ, Женева, 23 июня 1975 г.) // Документи міжнародного права по вопросам образования / сост.: Ю. А. Кудрявцев, Г. А. Лукичев, Т. Ю. Тихомиров [и др.] ; под ред. Г. А. Лукичева и В. М. Серых. – Москва : Готика, 2003. – С. 406–409.
10. **Концепція** державної системи професійної орієнтації населення // Людина і праця. – 1994. – № 4. – С. 22–29.
11. **Концепція** державної системи професійної орієнтації населення [Електронний ресурс] : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 17 верес.

2008 р. № 842 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 2008. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/842-2008-%D0%BF> (дата звернення: 28.04.2020).

12. **Концепція** профільного навчання в старшій школі // Інформ. зб. МОН України. – 2003. – № 24. – С. 3–16.

13. **Концепція** профорієнтації учнівської молоді / [Є. Павлютенков, В. Зінченко, М. Тименко, М. Янцур] // Психолого-педагогічні новини : інформ. бюлетень АПН України. – 1994. – № 3. – С. 5, 7.

14. **Костюк, Г. С.** Роль професійного самовизначення в формуванні особистості / Г. С. Костюк // Питання професійної орієнтації учнів / упоряд. З. С. Нечипорук. – Київ, 1971. – С. 3–14.

15. **Кузів, М. З.** Професійна орієнтація учнівської молоді в Німеччині й Україні в умовах ринку праці (порівняльний аналіз) : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Кузів Марія Зіновіївна ; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – Київ, 2011. – 20 с.

16. **Лозовецька, В. Т.** Професійна орієнтація молоді в умовах сучасного ринку праці [Електронний ресурс] : монографія / В. Т. Лозовецька ; Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України. – Текст. дані. – Київ : [Б. в.], 2012. – 162 с. – Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/2950/> (дата звернення 28.04.2020).

17. **Мельник, О. В.** Ділові ігри як засіб активізації професійного самовизначення старшокласників / О. В. Мельник // Профорієнтаційна робота із школярами : метод. посіб. / за ред. М. П. Тименка. – Рівне, 1992. – С. 83–97.

18. **Мельник, О. В.** Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Мельник Олександр Васильович ; Ін-т пробл. виховання АПН України. – Київ, 2003. – 210 с.

19. **О педагогических** извращениях в системе Наркомпросов : Постановление ЦК ВКП (б) от 4 июля 1936 г. // Директивы ЦК ВКП (б) и постановления советского правительства о народном образовании за 1917 – 1947 гг. – Москва ; Ленинград : Изд-во АПН РСФСР, 1947. – С. 190–193.

20. **Об организации** межшкольных учебно-производственных комбинатов трудового обучения и профессиональной ориентации учащихся [Электронный ресурс] : постановление Совета Министров СССР от 23.08.1974 № 662 с изменениями и дополнениями от 1 июля 1991 г. // Гарант : информ.-правовое обеспечение. – Текст. данные. – Российская Федерация. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/195069/#friends> (дата обращения 28.04.2020).

21. **Осадчий, В. В.** Педагогічні засади професійного консультування молоді засобами Інтернет : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Осадчий Вячеслав Володимирович ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – Київ, 2005. – 213 с.

22. **Основные документы** о реформе общеобразовательной школы / сост. В. А. Белоголовский. – Київ : Рад. шк., 1986. – 591 с.

23. **Основы производства.** Выбор профессии : проб. учеб. пособ. для учащихся 7–8 кл. сред. шк. В 2 ч. / Е. А. Климов, С. Н. Чистякова. – Москва : Просвещение, 1987. – Ч. 1. – 64 с.

24. **Основы производства.** Выбор профессии : проб. учеб. пособ. для

учащихся 7–8 кл. сред. шк. В 2 ч. / Е. А. Климов, С. Н. Чистякова. – Москва : Просвещение, 1987. – Ч. 2. – 64 с.

25. **Пайка, Т. С.** До питання про можливості виховувати професійні орієнтування у підлітків / Пайка Т. С. // Укр. вісн. експериментал. педагогіки та рефлексології. – 1929. – Вип. 4. – С. 85–93.

26. **Педагогическая** энциклопедия: в 4 т. – Москва : Советская энциклопедия, 1966. – Т. 3. – 879 с.

27. **Піддячий, М. І.** Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Піддячий Микола Іванович ; Ін-т пробл. виховання АПН України. – Київ, 2002. – 19 с.

28. **Положення** про професійну орієнтацію молоді, яка навчається [Електронний ресурс] : затв. наказом М-ва освіти України, М-ва праці України і М-ва у справах молоді і спорту України від 2 черв. 1995 р. № 159/30/1526. // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Текст. дані. – Київ, 1995. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0198-95> (дата звернення: 28.04.2020).

29. **Про затвердження** Концепції профільного навчання у старшій школі [Електронний ресурс] : наказ МОН України від 21 жовт. 2013 р. № 1456 // Освіта. ua. – Текст. дані. – Київ, 2013. – Режим доступу: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/37784/ (дата звернення 28.04.2020).

30. **Про затвердження** нової редакції Концепції профільного навчання у старшій школі [Електронний ресурс] : наказ МОН України від 11.09.09 р. № 854 // Освіта. ua. – Текст. дані. – Київ, 2009. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/4827/?list= (дата звернення 28.04.2020).

31. **Программы** средней общеобразовательной школы: основы производства. Выбор профессии. – Москва : Просвещение, 1987. – 14 с.

32. **Рекомендация** № 150 «О профессиональной ориентации и профессиональной подготовке в области развития людских ресурсов (МОТ, Женева, 23 июня 1975 г.) // Документы международного права по вопросам образования / сост.: Ю. А. Кудрявцев, Г. А. Лукичев, Т. Ю. Тихомиров [и др.] ; под ред. Г. А. Лукичева и В. М. Серых. – Москва : Готика, 2003. – С. 409–432.

33. **Розвиток** професійної орієнтації в Україні : наук.-допом. бібліогр. показч. / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін.] ; [упоряд.: Пономаренко Л. О., Стельмах Н. А., Ніколюк Л. І. ; наук. ред.: Рогова П. І., Чепурна Н. М.; наук. консультант Мельник О. В. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. – Київ ; Черкаси : [б. в.], 2009. – 196 с.

34. **Рубінштейн, С.** Уніфікація методики профдобору та профконсультації / Рубінштейн С., Венцова М. // Робітнича освіта. – 1930. – № 9/10. – С. 114–119.

35. **Синявський, В. В.** Професійна орієнтація у реформуванні загальноосвітньої та професійної школи / Синявський В. В. // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2000. – № 2. – С. 142–150.

36. **Суворов, И. В.** комиссии ЮНЕСКО по вопросам профессиональной ориентации / Суворов И. // Сов. педагогика. – 1971. – № 3. – С. 17–22.

37. **Третьяков, М.** Практика профорієнтованих лекцій у трудшколі / Третьяков М. // Рад. освіта. – 1929. – № 7/8. – С. 51–58.

38. **Тригубенко, В.** Чи знаємо ми, що таке педологія? / Тригубенко В. // Психол.-пед. новини. – 1994. – № 4. – С. 2.

39. **Трудова** політехнічна школа: міфи і реальність (1917 – 1941) / [Д. О. Тхоржевський, А. В. Вихрущ, Г. В. Терещук та ін.]. – Тернопіль : ТДПІ, 1994. – 135 с.

40. **Тюхтенко, Н. А** Організаційно-методичне забезпечення управління професійною орієнтацією : дис. ... канд. економіч. наук : 08.06.02 / Наталія Анатоліївна ; Одес. держ. економічний ун-т. – Одеса, 2000. – 209 с.

41. **Федоришин, Б. О.** Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Федоришин Борис Олександрович ; Ін-т ПППО АПН України. – Київ, 1996. – 48 с.